

Zeitschrift: Romanica Raetica
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 23 (2020)

Artikel: Elemaints d'üna grammatica cumparatistica dal rumantsch : idioms e rumantsch grischun
Autor: Arquint, Jachen Curdin
Rubrik: Part speciala : lavur sül chomp grammatical
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-880982>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 11.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Aint il rom da quista preschantaziun da la grammatica rumantscha nun esa indichà d'entrar in detagls a regard quista problematica.

24 **Part speciala: Lavur sül chomp grammatical**

Püts da vista

l's po distinguer

- grammatica descriptiva
- grammatica istorica
- grammatica normativa.

- 25 **La grammatica descriptiva** observa il funcziunar da la lingua a basa d'ün material plü vast pussibel. Ella tschercha d'**observar** co cha'ls divers **elementaints funcziunan ün cun tschel**. l's douvra, per quist möd da verer, eir il term da **grammatica sincronica**.
- 26 **La grammatica istorica** observa il **singul elemaint grammatical** e tschercha da verer sia **genesa**. Dingionder vain el? Co s'ha'l sviluppà cul ir dal temp? l's douvra per quist möd da verer eir il term da **grammatica diacronica**.
- 27 **La grammatica normativa** disch co cha la lingua dess gnir dovrada, co chi sun las reglas o las normas, valablas pel mumaint.

Las observaziuns fattas illa prüma part da quista introducziun muossan chi füss pac radschunaivel da preschantar in quista survista grammaticala dal rumantsch be catalogs da reglas. Id es bler plü interessant da provar da **describer ils elemaints e da tscherchar dad eruir co chi funcziunan sulets o tanter pêr** e, tras quai, dad **incleger** l'adöver, la regla o la norma o dafatta las reglas e las normas chi regnan.

Quai correspuonda eir bler plü bain a la realtä linguistica dals idioms rumantschs chi's preschaintan sco ün **bröl vivaint** cun plantas chi sun sco chi sun e chi sun gnüdas e vegnan cultivadas ün pa per cas, qua o là.

I para eir güst da resguardar lapro la **realtä linguistica dals idioms** e quella tschernüda pel **rumantsch grischun**, üna sper tschella.

28 **L'inversiun dal subject – Ün exaimpel pel möd da lavurar da la grammatica descriptiva**

Il fenomen da l'inversiun dal subject po gnir observà in tuot ils idioms rumantschs. El fa part dal sistem chi ordinescha la sequenza dals elemaints sintactics principals aint illa frasa.

- 29 L'orden chi's pudess nomnar **uorden normal** muossa la seguainta sequenza

	subject	verb	cumplettaziun
Exaimpel			
E	<i>Andrea</i>	<i>parta</i>	<i>quista saira.</i>
S	<i>Andrea</i>	<i>parta</i>	<i>questa sera.</i>
rg	<i>Andrea</i>	<i>parta</i>	<i>questa saira.</i>

Commentar

- il subject po esser ün nomen o ün pronom
- impè da **verb** as pudessa eir dir: **predicat**
- la cumplettaziun po esser ün'adverbiala, ün object o tuots duos, tuot tenor che chi's vuol exprimer, tuot tenor la structura semantica dal verb, p. ex.

subject	predicat	adverb	object
<i>Els</i>	<i>han cumprà</i>	<i>her</i>	<i>ün bel cudesch.</i>

Las linguas vaschinas muossan ün purtret sumgliaint per quai chi riguarda la sequenza normala dals elemaints

tud.	<i>Andreas</i>	<i>fährt</i>	<i>heute Abend.</i>
tal.	<i>Andrea</i>	<i>parte</i>	<i>stasera.</i>
fr.	<i>André</i>	<i>part</i>	<i>ce soir.</i>

- 30 Scha la cumplettaziun vain missa al cumanzamaint, per che motiv cha quai saja, muossa la listessa frasa il seguaint purtret

E	<i>Quista saira</i>	<i>parta</i>	<i>Andrea.</i>
S	<i>Questa sera</i>	<i>parta</i>	<i>Andrea.</i>
rg	<i>Questa saira</i>	<i>parta</i>	<i>Andrea.</i>
tud.	<i>Heute Abend</i>	<i>fährt</i>	<i>Andreas.</i>
tal.	<i>Stasera</i>	<i>Andrea</i>	<i>parte.</i>
fr.	<i>Ce soir</i>	<i>André</i>	<i>part.</i>

l's po constatar

Il tudais-ch ed il rumantsch muossan la sequenza **cumplettaziun-verb-subject**, scha la cumplettaziun va ouravant.

Il talian ed il frances **mantegnan** la sequenza **subject-verb**, scha la cumplettaziun va ouravant.

31 **Cunvegna terminologica**

Scha la sequenza **subject-verb** vain vouta in üna sequenza **verb-subject**, as discuorra da **uorden inverti (invers)** o simplamaing da **inversiun**, scil. dal subject.

32 S'inclegia cha quist fenomen es gnü observà eir dals grammaticists rumantschs, laics e linguists.

Trais exaimpels da reacziuns

– «*L'inversiun deriva indubitabelmaing dal tudas-ch*» (Muossavia Eo.).

– Il listess constatescha eir CARLI FRY illa Gas. Rom. dals 2 nov. dal 1950.

– In ün parair da la Cumischiun litterara dal 1970 scriva LEZA UFFER:
«*Nus savain cha, deplorablamaing, la sintaxa rumantscha e pustez la sursilvana, ei tudestgada da maniera cha la construcziun sneia bod quella d'en lungatg neolatin. Nus essan dantant dal parair cha il scriptur rumantsch ò, sper oters doveirs – eir il nobile officium da contribuir a la regeneraziun da nossa sintaxa, puntg impurtantischem ainten la defeisa da nos lungatg.*»

33 La constataziun da LEZA UFFER as referischa – sco chi manaja DUMENIC ANDRY – a GRAZIADIO ISAIA ASCOLI (1829–1907) chi characterisescha il rumantsch sco «Materia romana e spirito tedesco». UFFER tschercha dimena da dar cuntrapais.

I fa star stut da verer che frosas cha UFFER tscherna per illustrar sia opiniun.

Dis en e dis ora veva in favugn stermentus suflau, tgulau e mislau per streglias ed intuorn las cantunadas.

Per cletg sepusa in baun empau scardaliu dretg dalla porta.

In tuottas duos frosas vain dovrà l'inversiun dal subject. La sequenza es pro tuottas duos cumplettaziun-verb-subject.

LEZA UFFER pretenda ch'ellas stuvessan gnir correttas observond la sequenza subject-verb sco in talian ed in frances.

Dis en e dis ora in favugn stermentus veva sufflau, ...

Per cletg in baun empau scardaliu sepusa a dretga ...

UFFER as lascha guidar d'ün'idea ch'el – in möd subjectiv – retegna sco buna, sco güsta e sco neolatina e «rumantscha».

Il native speaker rumantsch vess fadia da s'adattar ad ün tal schematissem.

- 34 **L'inversiun** davo cumplettaziuns resainta il native speaker sco ün elemaint tuottafat **natüral** dal sistem rumantsch. Quai, eir schi's po adüer cas ingio cha la sequenza cumplettaziun-subject-verb es güstifichada, per motivs da stil o per motivs da reliev (cf. cif. 39).

35 **Las funcziuns da l'inversiun in rumantsch**

Inventar

L'inversiun vain dovrada in **dumondas**

Quant voul sar Jon per sia chasa?

L'inversiun vain dovrada **davo cumplettaziuns**

lad.	<i><u>Quista busta po El/Ella</u> darcheu dovrar per la votaziun per corrispondenza.</i>
surs.	<i><u>Questa cuviarta savais</u> Vos puspei dovrar per la votaziun per corrispondenza.</i>
rg	<i><u>Questa cuverta pudais</u> Vos puspè dovrar per la votaziun per corrispondenza.</i>

In tscherts cas **rimplazza** l'inversiun la conjuncziun

cha

*Forsa cha no vain discurri damassa.
Forsa vain discurri damassa.*

36 **Analisa da las funcziuns**

Il plü simpel esa, schi's cumainza cun analizar il tip manzunà l'ultim, cun quai chi's tratta da duos systems equivalentes.

a	<i>Forsa <u>cha</u> no vain discurri damassa.</i>
b	<i>Forsa <u>vain</u> discurri damassa.</i>

Schi s'analisescha il tip a, schi's poja dir ch'el sumaglia ad ün tip

I po esser cha no hajan discurri damassa.

Chi's tscherna *forsa* o *i po esser*, in tuots duos cas ha il **cha** la simpla funcziun da **colliar**.

Da tschella vart muossa la varianta cun *i po esser* cha l'adverbiala *forsa* survain **daplü pais** tras la colliaziun cun *cha*.

Quist möd da rinforzar ün messagi tras üna construcziun cun *cha* es fich derasà aint illa lingua discurrida. El vain dovrà pel solit per confermar amo üna jada quai chi s'ha fingià gnü dit.

vall.	<i>Schi cha quai es vaira.</i>
put.	<i>Na cha tū nu poust ir.</i>
surs.	<i>Clar che ti has raschun.</i>

Il verb perda ün pa d'importanza a favur da l'adverbiala. *Schi, na e clar* tschüffan daplü reliev.

- 37 Cun quai cha las frastas a e b, quella cun *cha* e quella cun *inversiun*, sun equivalentas, as poja constatar cha l'**inversiun** ha la listessa funcziun sintactica sco la **colliaziun cun cha**, nempè quella

da **colliar la cumplettaziun cul verb e dad indeblir ligermaing il pais dal verb.**

Schi s'analisescha il tip b, schi's poja constatar il listess.

In üna frasa sco

El vain quista saira

es l'accent dal messagi scumparti bod egualmaing sül elemaint da l'**acziun dal subject**

El vain

e sül elemaint dal **temp cur cha l'acziun capita**

quista saira.

Schi's müda la sequenza e's disch

Quista saira vain el,

schi es il **pais dal messagi** plüchöntschi sül **temp**. L'adverbiala, *quista saira*, vain colliada cul verb.

Id es important da remarchar ch'üna simla frasa vain pronunzchada sainza **ingüna posa** tanter **l'adverbiala ed il verb**.

- 38 Ün cuort congual cul talian e cul frances muossa cha tuottas duos linguas latinias s'inservan d'ün sistem chi cumpiglia üna **posa sintactica** davo la cumplettaziun e lura segua l'orden normal, dimena: subject-verb.

Exaimpels

Ora, il Never era francese (U. Eco).

Sfortunatamente lo Spinola aveva le idee più tortuose (id.).

D'un bond, elle fut dehors (CHRAÏBI).

Vers le soir, je fis l'acquisition d'une branche de palmier... (id.).

La posa vain fatta in mincha cas. In frances vain'la marcada plü suvent tras üna comma co in talian.

39 **Adöver dal tip sainza inversiun: cumplettaziun-subject-verb**

El vain dovrà aint illa lingua discurreda per dar amo daplü reliev a l'adverbiala. Aint illa lingua scritta (litterara) as tratta suvent eir da motivs stilistics (ritem da la frasa).

Exaimpels

Uossa, eu stun sü (Ardez, 1995).
Ma intuorn el tuot d'eira sco striunà (C. BIERT).
Percunter, i nu gnit nüglia (T. MURK).
Sche ti vegnas buc, jeu mon (C. FRY).
Dai neu il marti, schiglioc il bab sevila (C. FRY).
Bugen puspei jeu tuornel ella patria (SPESCHA, Gramm.).
Pertut el ha anflau in pievel beinvulent e curteseivel (ibid).

Sco in talian nu vain la posa sintactica adüna marcada tras üna comma.

40 **L'inversiun pro la dumonda**

Il proceder es normal, in tudais-ch ed in rumantsch, eir in inglais. Il talian ha pro las dumondas üna blerüra da pussibilitats. Il frances evitescha l'inversiun in dumondas vieplü aint illa lingua discurreda. *Tu viens?* o *Est-ce que tu viens?* impè da *Viens-tu?* El continuescha uschea ün svilup chi rinforza la seguenza normala subject-verb-cumplettaziun. Quai fa'l daspö il **15avel tschientiner**.

Da quel temp – üna constataziun importanta – cugnuschaiva **eir il frances l'inversiun davo la cumplettaziun**.

41 **Conclusiun**

L'enorma vitalità da l'inversiun ha gnü effets sül chomp da la morfologia dal verb. Na be in rumantsch. Ils dialects tudais-chs in Svizra ed in Germania ed il rumantsch han sviluppà ils **pronoms persunals enclitics**, cun lur fuormas cuortas tachadas davo il verb, tuottas fichun vitalas. In rumantsch suna gnüdas evitadas e perfin cumbattüdas illa lingua scritta fin circa la mità dal 20avel tsch. (cf. cif. 187). Il stüdi da KARL PETER LINDER, *Grammatische Untersuchungen zur Charakteristik des Rätoromanischen in Graubünden*, Tübingen 1987, dà üna buna survista sur da las fuormas contrattas dals pronoms persunals chi sajan enclitics o proclitics.